

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.6

УДК 334.76(477):005.93

JEL A13, B20, L22

Карпенко А. В.

доктор економічних наук
професор, професор кафедри економіки та митної справи
Національний університет «Запорізька політехніка», Запоріжжя, Україна,
директор ГС «Запорізький кластер «ІАМ», Запоріжжя, Україна
ORCID 0000-0002-5717-4349
andriikarpenko77@gmail.com

Карпенко Н. М.

кандидат наук з державного управління
доцент, доцент кафедри економіки та митної справи
Національний університет «Запорізька політехніка», Запоріжжя, Україна
ORCID 0000-0002-9301-3649
natalyakarpenko14@gmail.com

**МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ ЯК
ОСОБЛИВОЮ ФОРМОЮ БІЗНЕС-СПІЛЬНОТ**

У статті розкрито роль кластерів як особливої форми бізнес-спільнот. Узагальнено особливості створення та розвитку економічних кластерів України в умовах війни з росією. Визначено основні риси сучасного економічного кластеру (група підприємств, територіальна концентрація, спеціалізований орган управління, організації кластерної інфраструктури, коопераційні відносини, «м'які» конкурентні відносини, спільні інноваційні та інвестиційні проекти, синергетичний ефект) та охарактеризовано їх на прикладі Запорізького кластера «ІАМ». Проаналізовано інституціонально-інституційне забезпечення діяльності економічних кластерів України. Досліджено джерела отримання синергетичного ефекту у межах діяльності Запорізького кластера «ІАМ», його структуру та концепцію розвитку. Здійснено узагальнюючу класифікацію розвитку економічних кластерів за такими видами проблем (військово-політичні, інституціонально-інституційні, інвестиційні, інноваційні, екологічні та ін.). Визначено низку власних проблем кластерів, пов'язаних з управлінсько-організаційною та виробничою діяльністю.

Обґрунтовано важливість подальшого розвитку економічних кластерів і впровадження кластерного підходу в економіці України для відродження виробництва, зруйнованої інфраструктури, логістичних мереж, національної енергетичної системи тощо, а також розвитку людського капіталу та регіональних інноваційних екосистем.

Ключові слова: кластер, бізнес-спільнота, управління, синергетичний ефект, кооперація, людський капітал, конкуренція, дигіталізація, інновації

Табл. - 1, Рис. - 7, Літ. - 17

Karpenko Andrii

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of economics and customs,
National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zaporizhzhia, Ukraine,
CEO «Zaporizhzhia Cluster «EAM», Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID 0000-0002-5717-4349
andriikarpenko77@gmail.com

Karpenko Natalia

PhD (Public Administration), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of economics and customs,
National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zaporizhzhia, Ukraine,
ORCID 0000-0002-9301-3649
natalyakarpenko14@gmail.com

MANAGERIAL MECHANISM OF CLUSTER DEVELOPMENT IN UKRAINE AS SPECIAL FORM OF BUSINESS COMMUNITIES

The article reveals the role of a cluster as a special form of business communities. The peculiarities of the creation and development of economic clusters of Ukraine under the conditions of full-scale russian invasion are summarized. The main features of modern economic clusters (a group of enterprises, a territorial concentration, a specialized management body, an organization of cluster infrastructure, cooperative relations, "soft" competitive relationships, joint innovations and investment projects, and a synergistic effect) are defined and characterized on the example of Zaporizhzhia cluster "EAM". The institutional and structural support for the activity of economic clusters of Ukraine is analyzed. The sources of obtaining a synergistic effect within the Zaporizhzhia cluster "EAM", its structure and concept of development are studied. The generalized classification of the economic clusters development according to the following types of problems (military and political, institutional and structural support, investment, innovative, environmental, etc.) is carried out. A number of clusters specific problems related to managerial, organizational and production activities are identified.

The article justifies the importance of the further development of economic clusters and the introduction of a cluster approach in the economy of Ukraine for the revival of production, destroyed infrastructure, logistics networks, the national energy system, as well as the development of human capital and regional innovation ecosystems.

Keywords: cluster, business community, management, synergistic effect, cooperation, human capital, competitiveness, digitalization, innovations

Постановка проблеми. Створення конкурентоспроможних регіонів в Україні визначається загальними закономірностями (глобалізація, інтернаціоналізація, інтелектуалізація праці, екологізація, діджиталізація тощо) розвитку сучасної світової економіки, які формують нові міжнародні зв'язки та зумовлюють визначення її місця в структурі світового господарства. Тому питання пов'язані з конкурентними перевагами України, її регіонів, окремого підприємства є нагальними як з точки зору теорії, так і практики.

Незважаючи на те, що Україна в даний час переживає найскладніші (трагічні) моменти свого незалежного та суверенного існування, у зв'язку з віроломним повномасштабним нападом росії 24 лютого 2022 року, сучасними пріоритетами щодо стабілізації та розвитку української економіки є пошук нових моделей і форм господарювання, а також стимулювання створення та використання інновацій (передусім процеси цифровізації та впровадження елементів Індустрії 4.0), які обумовлюють

інтенсифікацію економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності країни. Вагомими осередками формування, ефективного використання та розвитку людського капіталу, а також прийняття ефективних рішень є різні бізнес-спільноти. Саме добровільне об'єднання незалежних учасників ринку створює сприятливі умови взаємодії в бізнес-спільнотах на основі врахування їх інтересів і потенціалу, що сприяє генеруванню ідей та дифузії в різні напрями діяльності, сектори економіки. Особливою формою бізнес-спільнот та своєрідними «блоками зростання», які активно впроваджують сучасні інноваційні технології є кластери – економічні феномени, які розташовуючись у певних регіонах, забезпечують рівномірний та збалансований розвиток регіональної економіки та економіки держави. Тобто кластери можна розглядати як важливі інфраструктурні елементи інноваційної економіки, що здатні об'єднати суб'єктів підприємництва, разом з науковцями, освітянами, владою та громадськістю з метою їх спільного розвитку, через комунікації, обмін досвідом, захист спільних інтересів, формування та підтримку сприятливого бізнес-середовища, взаємодію тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані з розвитком економічних кластерів висвітлювали у наукових працях такі зарубіжні та українські вчені: М. Портер (засновник сучасної кластерної теорії), М. Енрайт, С. Розенфельд, М. Сторпер, П. Маскелл, Дж. Кортрайт, О. Сольвелл, Г. Ліндквіст, К. Кетельс, М. Войнаренко, В. Дубницький, С. Соколенко, О. Амоша, Н. Трушкіна, В. Шипоша, М. Гудзь, О. Задоя, Г. П'ятницька, О. Самборський та інші.

Незважаючи на наявність широкого спектру досліджень в українській науці пов'язаних з кластерною тематикою та характеристикою бізнес-спільнот, подальшого розгляду потребують питання щодо визначення рис сучасного економічного кластера, проблем його функціонування та розвитку в умовах війни України з росією. Актуальність зазначених питань та проблем обумовили вибір напряму наукового дослідження, його мету та завдання.

Мета статті. Визначити основні риси сучасного економічного кластеру та обґрунтувати підходи до управління розвитком кластерів в Україні як особливою формою бізнес-спільнот.

Виклад основного матеріалу. Подолання сучасних викликів у військовій площині та післявоєнне відновленні економіки України більшість експертів пов'язують сьогодні зі значними трансформаціями національної економіки. Головні зміни мають стосуватися консолідації суспільства та збалансування поточних пріоритетів у забезпеченні реалізації демократичних принципів, прав і свобод, розвитку людського капіталу та ефективному використанні ресурсів. Значним поштовхом для консолідації суспільства є стимулювання розвитку бізнес-спільнот.

Бізнес-спільноти – це групи осіб, компаній або організацій, які мають спільні інтереси, цілі та діяльність, пов'язану з бізнесом і комерцією. Вони також відомі як бізнес-мережі або галузеві кластери, які можуть існувати як у фізичних просторах, так і у віртуальних. Ці спільноти відіграють вирішальну роль у сприянні економічному розвитку, обміну знаннями та інноваціям. Основними рисами бізнес-спільнот є: спільні інтереси; співпраця та мережа; обмін знаннями; професійний розвиток; об'єднання ресурсів; адвокація та вплив; ефект кластера; навчання та розвиток; наставництво та підтримка; організація подій і конференцій; створення бренду та маркетинг; економічний вплив; інновації та дослідження; зміцнення довіри. Тобто бізнес-спільноти відіграють вирішальну роль у об'єднанні бізнесів, сприянні співпраці та стимулюванні зростання через спільні знання, ресурси та підтримку.

За останні роки кількість бізнес-спільнот в Україні почала суттєво зростати, що почало позитивно впливати на розвиток людського капіталу. Значного поширення набули бізнес-спільноти у формі кластерів. Кластери часто є частиною більш широких за своєю суттю та призначенням бізнес-спільнот.

Економічні кластери, як показує досвід розвитку передових країн світу є невід'ємним елементом їх національних та регіональних економік. Створення кластерів є тією формою організації бізнесу, яка підвищує конкурентоспроможність з використанням взаємовигідної співпраці, обміном науково-технічними досягненнями, знаннями, інформацією [1, с. 85]. Тобто, як кожній формі організації бізнесу та бізнес-спільнот, йому притаманні певні риси (ознаки, властивості, характеристики). До сьогодні відсутнє єдине визначення поняття «кластер» та єдність думок учених щодо формування вичерпного переліку його істотних ознак. Засновник сучасної кластерної теорії М. Портер синтезував та інтегрально поєднав різні підходи і надбання економічної наукової думки (насамперед просторові, інноваційні та мережеві наукові теорії), розробив кластерну концепцію на основі теорії конкурентних переваг. На базі узагальнення основних положень і концептів кластерної теорії М. Портера визначено, що на функціонування та розвиток кластерів взаємозалежно впливають такі чинники: стратегія, структура і суперництво підприємства, факторні умови, стан попиту (модель «Діаманта»), а також державні інституції, економічна політика, соціальна структура, приватний сектор й ініціативи, пов'язані з діяльністю кластера. Важливим аспектом моделі промислового кластера є синергетичний ефект, базуючись на якому промислові кластери через економічні способи (продуктивність, інноваційність, створення нового бізнесу) впливають на конкурентну боротьбу, що в підсумку забезпечує розвиток економіки держави [2, с. 14].

На основі узагальнення економічної літератури, визначимо основні риси сучасного економічного кластеру (рис. 1) та охарактеризуємо їх на прикладі діяльності Громадської спілки «Запорізький кластер «Інжиніринг – Автоматизація – Машинобудування» (далі Запорізький кластер «ІАМ»).

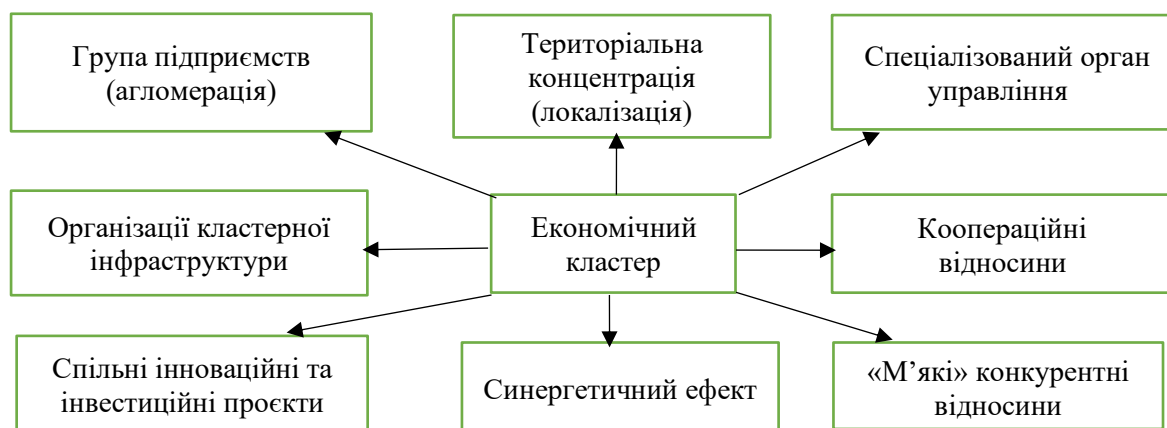

Рис. 1. Основні риси сучасного кластеру в Україні (розроблено авторами)

Будь-який кластер є сукупністю підприємств, які мають загальну мету розвитку та характеризуються просторово-територіальним розміщенням в конкретному регіоні. Так, Запорізький кластер «ІАМ» в даний час об'єднує 27 учасників (бізнес, університет, бізнес-об'єднання), які працюють у сферах інжинірингу, автоматизації та машинобудування та знаходяться (локалізовані) у Запорізькому регіоні.

Американський фахівець у сфері кластерів Майкл Портер відмічає, що «географічна концентрація містить у собі певний ризик у довгостроковому плані, особливо якщо більшість конкуруючих фірм та їх покупців та постачальників не здатні вийти на світовий ринок» [3]. Тому важливим аспектом діяльності Запорізького кластера «ІАМ» є експортна орієнтованість, яка передбачена в концепції та принципах управління.

Важливість таких рис як організація кластерної інфраструктури (координаційний механізм) та коопераційні відносини (зв'язок між учасниками кластеру та

інфраструктурою) можна представити через характеристику структури Запорізького кластера «ІАМ» (рис. 2). Необхідно відмітити, що структура кластера поділяється на ядро (базові підприємства, які спеціалізуються на профільних видах діяльності та займаються виробництвом основної кінцевої продукції) та інші елементи структури, які підтримують, обслуговують, забезпечують функціонування та розвиток економічного кластера.

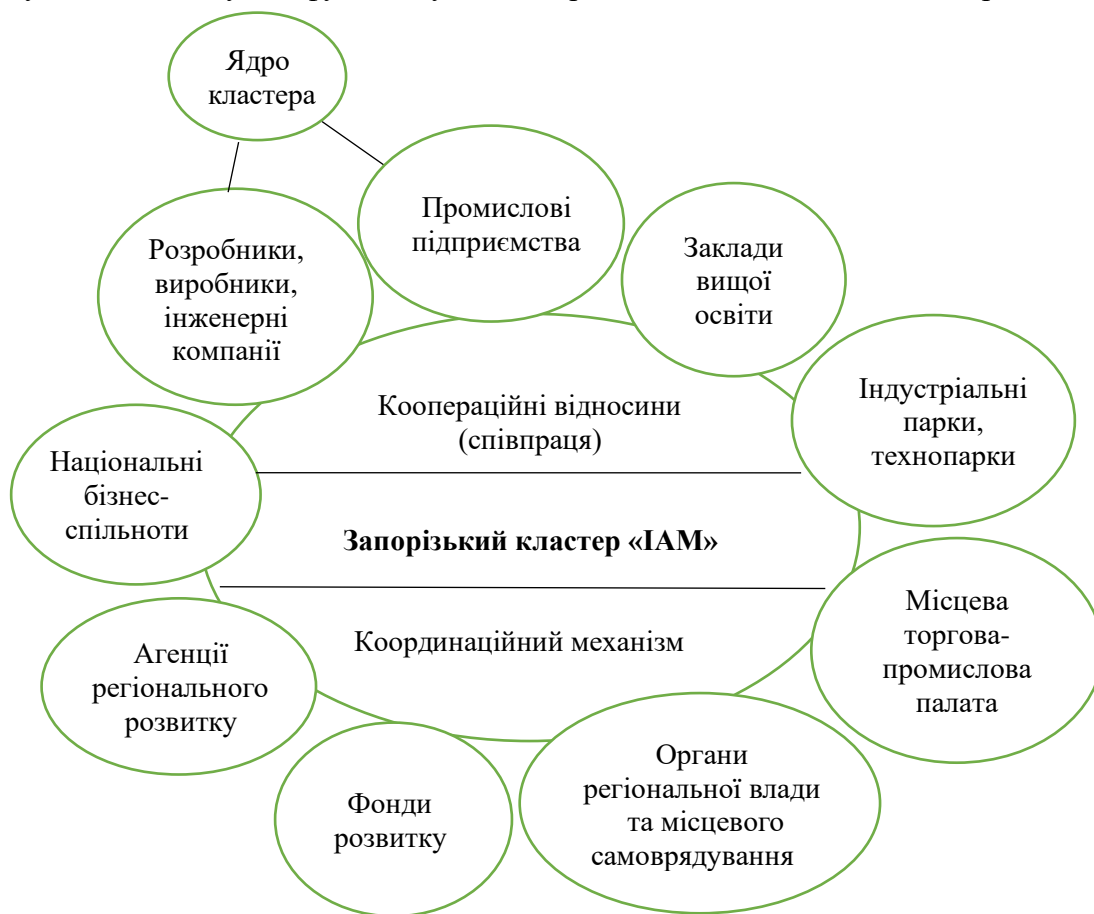

Рис. 2. Структура Запорізького кластера «ІАМ» (розроблено за даними [4])

Також необхідно зазначити, що в економічному кластері відбувається поєднання формальних і неформальних інститутів, які реалізуються у формі співпраці. Ми вважаємо, що основними видами коопераційних відносин є мережева співпраця та державно-приватне партнерство. Тобто, через визначені інституції та зазначений рівень взаємодії, дані бізнес-спільноти сприяють не лише ефективному використанню потенціалу, а й розвитку людського капіталу.

Мережева співпраця – це сукупність стійких формальних і неформальних правил (відносин), які складаються між суб'єктами економічного кластеру, що мають горизонтальні та вертикальні зв'язки, проявляються в загальних цілях, інтересах, правилах, традиціях і звичаях.

Інституціонально-інституційні аспекти співпраці проявляються не лише всередині економічного кластера, але й виходять за його межі. Основним видом такої співпраці є державно-приватне партнерство (базується на узгодженні інтересів держави та економічного кластера), що полягає у спільному фінансуванні та реалізації великих інфраструктурних проєктів (програм), які насамперед спрямовані на збільшення інвестиційних ресурсів та підвищення ефективності функціонування економічного кластеру, подальший інноваційний розвиток регіону тощо. Загалом питання щодо

значення та особливостей державно-приватного партнерства в кластеризації економіки України потребують подальшого наукового осмислення та дослідження.

Провідна роль щодо реалізації механізму управління економічними кластерами належить спеціалізованому органу управління. Вищою ланкою управління кластера є колегіальний орган – Правління, а операційна діяльність забезпечується виконавчою дирекцією на чолі з директором (рис. 3).

Рис. 3. Система топ-менеджменту Запорізького кластера «IAM»: концептуальний підхід (розроблено за даними [4])

Особливістю діяльності економічних кластерів є те, що в них одночасно поєднуються такі процеси, як кооперація та конкуренція. Причому, на наш погляд, конкуренція носить «м'який» характер, тобто в економічному кластері суперництво між його суб'єктами базується на принципах партнерства та компліментарності, що зумовлює побудову відносин які можна охарактеризувати як конкурентна взаємодія (процес в якому учасники економічного кластеру об'єднуються на конкуренто-партнерських засадах, спільно утворюють додану вартість та домовляються про її розподіл між собою на взаємовигідних умовах). Аналіз внутрішньої кластерної структури, дає підстави стверджувати, що саме на таких «м'яких» конкурентних відносинах сформовано діяльність Запорізького кластера «IAM».

Інноваційна орієнтованість є важливим елементом (рису) діяльності сучасного економічного кластеру. Впровадження інноваційних технологій, здобутків науково-технічного прогресу, стартапів, спільних інноваційно-інвестиційних проєктів (програм) є «платформою» на якій формуються найбільш успішні та конкурентоспроможні економічні кластери, а також підвищується економічна незалежність регіону.

Майкл Портер відмічає, що кластер це «система взаємопов'язаних фірм та інститутів, що виявляється в цілому більше простої суми своїх складових частин» [5, с. 275]. Тому, на наш погляд, важливою ознакою економічного кластера є синергетичний ефект (рис. 4).

Рис. 4. Джерела отримання синергетичного ефекту на прикладі Запорізького кластера «ІАМ» (розроблено авторами)

Зарубіжний досвід провідних країн світу показує, що для досягнення критичної маси, яка необхідна для створення ефективного економічного кластеру та отримання суттєвого синергетичного ефекту, необхідно об'єднати не менше 30-50 організацій та підприємств. Економічні кластери маючи синергетичну основу підвищують соціально-економічну ефективність функціонування економіки країни її конкурентоспроможність, експортний потенціал, як на національному, так і регіональному рівнях.

Хочемо зазначити, що кластер в економічній науці є поліаспектним поняттям, а тому визначення його рис (ознак) носить в певній мірі умовний характер. На наш погляд, важливими рисами сучасного економічного кластеру виступають технологічна взаємопов'язаність галузей (у кластері функціонують підприємства різних галузей, але вони технологічно пов'язані між собою), ланцюги доданої вартості (послідовність процесів щодо створення та просування продукту до кінцевого споживача) тощо. В. А. Ковальчук виділяє 9 характерних ознак економічного кластеру - географічна концентрація, група (об'єднання) компаній, взаємозв'язок чи взаємозалежність компаній, спільна чи споріднена галузь, конкурентоспроможність, співпраця з науковими установами та органами влади, мережа, внутрішня конкуренція, синергетичний ефект [6, с. 203]. Зазначені риси суттєво відрізняють кластер як особливу форму бізнес-спільноти від інших.

На наш погляд, формування, функціонування та розвиток економічних кластерів повинно враховувати не тільки інтеграційні та коопераційні процеси, які протікають всередині кластера, але й закономірності, що відбуваються за межами просторової локалізації, тобто обумовлені впливом зовнішнього середовища. Насамперед, це зовнішнє інституціональне забезпечення та, на жаль, розвиток кластерів в умовах війни з росією.

Головним елементом інституціонального забезпечення є нормативно-правове регулювання діяльності економічних кластерів. Проблема інституціонального забезпечення кластерів в Україні полягає в тому, що в даний час трактування поняття

«економічний кластер», або його основних видів «промисловий кластер», «регіональний кластер», «інноваційний кластер» та інших не передбачено законодавством України. В Законі України «Про зайнятість населення», зазначається розвиток кластерів народних художніх промислів [7, ст. 16]. У Господарському кодексі України [8, ст. 120, 127], визначено можливість створювати інші об'єднання підприємств, які передбачені законом, проте на сьогодні немає Закону України, який би регламентував діяльність економічного кластера як форми об'єднання підприємств.

Українські вчені О. В. Самборський, П. В. Гласов відмічають, що Господарський кодекс України передбачає різні організаційно-правові форми об'єднань підприємств (асоціації, концерни, союзи, спілки тощо), окрім кластерів, які можуть бути окремою формою об'єднань підприємств [9, с. 62]. В даний час в Україні юридичне забезпечення діяльності кластерів включає кілька десятків нормативно-правових актів, які стосуються в певній мірі кластерів або пов'язані з ними. Проте жодного законодавчого чи нормативно-правового акту, де б кластерний розвиток був об'єктом державного регулювання, досі прийнято не було [10, с. 46].

Не всі кластери визначаючи концептуальний зміст своєї діяльності, узгоджують його з загальнодержавним вектором розвитку регіонів України, що обмежує його можливості. Місія, цілі, завдання, а також стратегічна політика кластерів мала б враховувати локальні особливості та узгоджуватись з регіональними програмами. Зокрема, концепція розвитку Запорізького кластера «ІАМ» була визначена з врахуванням особливостей регіону та включена до регіональних і місцевих програм розвитку (рис. 5).

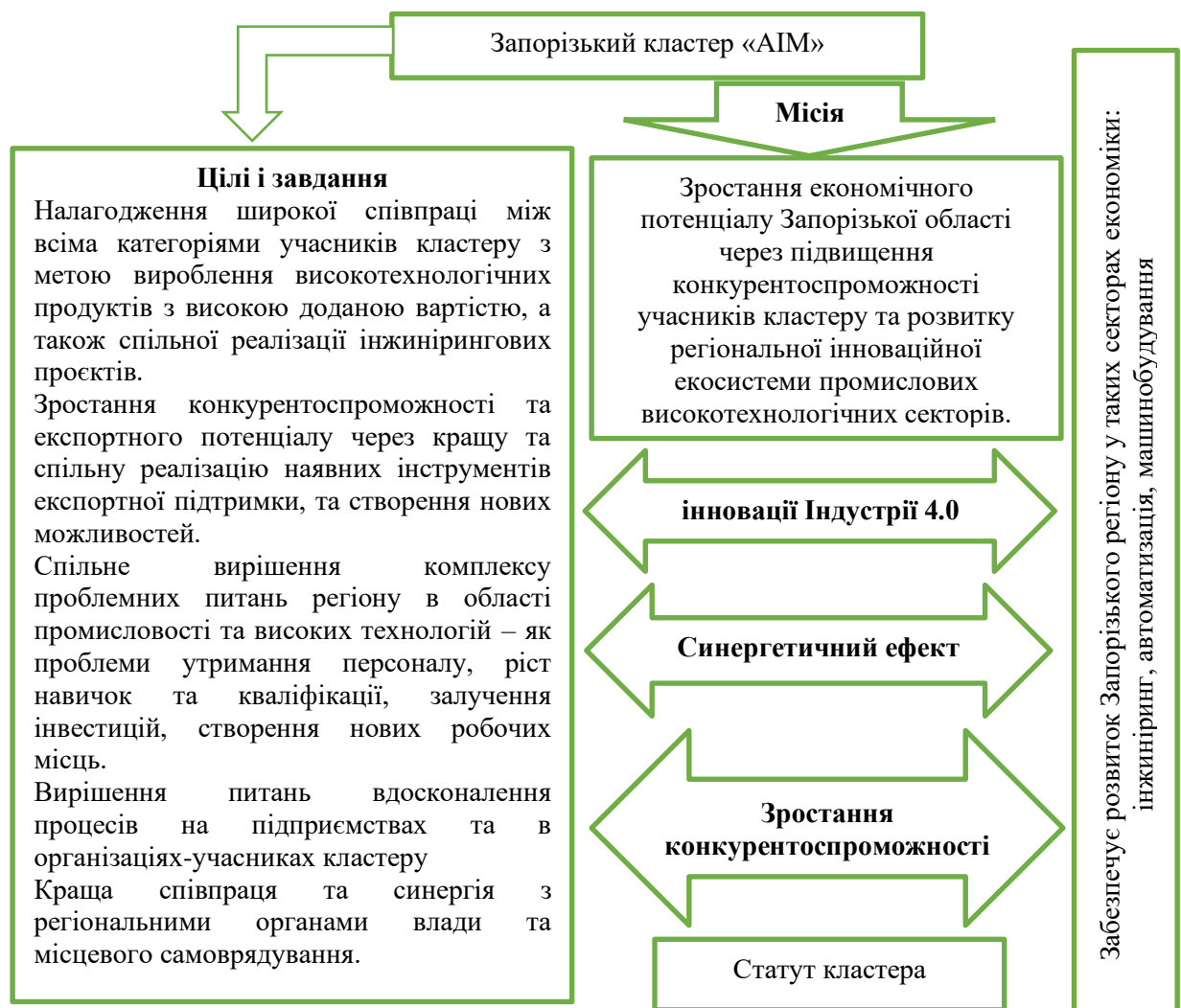

Рис. 5. Концепція розвитку Запорізького кластера «ІАМ» (розроблено за даними [4])

Запорізький кластер «ІАМ» включено до Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року та Програми розвитку малого та середнього підприємництва в місті Запоріжжі на 2022-2025 роки [11, с. 150].

Таким чином, вагомим елементом зовнішнього середовища в якому діють економічні кластери виступає й держава (інституційний аспект). Відомий американський дослідник регіональних кластерів Стюарт Розенфельд зазначає, що «уряди самі по собі не можуть утворювати кластери, але вони можуть створювати умови, які їх зміцнюють» [12, с. 35].

На наш погляд, Кабінет Міністрів України (далі КМУ) в умовах воєнної інтервенції росії має активно створювати дієві механізми та програми щодо підтримки та розвитку кластерного руху в Україні (у вигляді надання пільг, преференцій, субсидій тощо). Прикладом може стати державна підтримка розвитку економічного кластеру в Україні у формі надання державою субсидій для компенсації витрат, які здійснив економічний кластер на реалізацію важливих пріоритетних заходів (рис. 6).

Рис. 6. Механізм державної підтримки розвитку кластерів в Україні (розроблено авторами)

Головною умовою отримання субсидій економічними кластерами, має бути дотримання певних вимог, як наприклад, здійснення інвестування в інноваційний розвиток регіону, створення та діяльність економічного кластеру враховує смарт-спеціалізацію регіону, створено у кластері (його членами) більше 50% високопродуктивних робочих місць тощо.

Зрозуміло, що механізми державного стимулювання розвитку економічних кластерів в Україні повинні бути інституціолізовані (тобто регламентовані у відповідних нормативно-правових актах КМУ тощо).

Необхідно зазначити, що значну підтримку та ініціативність у цьому процесі для КМУ, здійснює й сам український бізнес. Серед таких бізнес-спільнот, на наш погляд, особливе місце посідає Асоціація «підприємств промислової автоматизації України» (далі АППАУ), яка займається розвитком кластерів в сфері промислових хайтек з 2016 року, є

ініціатором створення концепції кластерів ІАМ (Інжиніринг – Автоматизація – Машинобудування), до якої відноситься і Запорізький кластер «ІАМ». Генеральний директор АППАУ О. Юрчак є співкоординатором платформи Industry4Ukraine [10, с. 45]. Крім того, він започаткував створення у 2022 р. також мультигалузевої загальнонаціональної спілки підприємств, бізнес-спільнот, кластерів та кластерних організацій України – Український кластерний альянс (далі УКА).

Групою експертів кластерного комітету платформи Industry4Ukraine розроблено «Проект Національної програми кластерного розвитку до 2027», в якому аргументується необхідність активізації кластерного розвитку в Україні, визначено його головні засади (принципи) та орієнтири розвитку до 2027 року (рис. 7) [10]. Даний документ подавався на розгляд до Міністерства економіки України з метою прийняття ним «Національної програми кластерного розвитку до 2027 року», яка мала б включати деталізований план заходів та передбачати чітке бюджетне фінансування кластерного руху, забезпечення впровадження технологій діджиталізації. Однак підтримки Уряду це положення та кластерний рух загалом не отримав.

Війна України з росією, спричинила таку ситуацію коли близько 50% малих та середніх підприємств (далі МСП), які загалом складають понад 90% від загальної кількості підприємств нашої країни, у 2022 році припинили свою діяльність [13, с.7]. У таких умовах Аналітичний центр УКА розробив програму «Експорт та Інтернаціоналізація промислових МСП» [13], як частину пропозицій до антикризової програми дій КМУ в 2022 році. В даній програмі УКА визначила чотири основних напрямки дій (рис. 7).

Значною проблемою кластерного руху в Україні є те, що у бізнес-середовищі спостерігається пасивність до формування економічних кластерів, яка обумовлена відсутністю досконалого інвестиційно-інноваційного механізму створення та функціонування кластерів [14]. Кластери як і інші бізнес-спільноти сьогодні формуються переважно через лідерські позиції окремих особистостей і сформовані команди, які беруть ініціативу та відповідальність за формування комунікаційних середовищ і розвиток людського капіталу.

Загалом аналіз наукових праць українських вчених, дає підстави виділити цілу низку проблем діяльності економічних кластерів в Україні (табл. 1).

Також економічні кластери мають низку власних внутрішніх проблем, насамперед, пов'язаних з управлінсько-організаційною та виробничою діяльністю. Проте й серед них можна визначити саме ті, які в тій чи іншій мірі притаманні для багатьох кластерів в Україні, зокрема:

- методика розрахунку синергетичного ефекту, одне із складних завдань при аналізі результативності діяльності економічних кластерів;
- нерозуміння ієрархії та сегментації інструментів інноваційного розвитку кластера, які є базовими для промоції існуючих інновацій [17];
- спостерігається певна складність щодо виявлення ефективних (справедливих) механізмів розподілу доданої вартості між учасниками економічного кластера тощо.

Прискорення економічного розвитку регіону, галузі на основі колаборації (співпраці)	Опора на розвинуту регіональну екосистему, яка сприяє інноваційному розвитку регіону, галузі тощо	Активна інтеграція та розвиток напрямів інновацій та діджиталізації в своїх секторах	Інтернаціоналізація кластерів за всіма видами (експорт, інтеграція в глобальні та регіональні ЛДВ тощо)
Кластерна політика – на всіх рівнях повинна враховувати процеси бенчмаркінгу та оцінки кластерів тощо	Принципи розвитку економічних кластерів в Україні		Орієнтація на європейську програму розвитку якості в управлінні кластерами (European Cluster Quality Label System)
Розвиток кластерів підтримується відповідними програмами та інституціями державного рівня, що включають підтримку розвитку інфраструктури кластеру, сервісні послуги для учасників, а також інші інструменти та механізми стимулювання	Кластерні програми та ініціативи повинні мати «повний цикл», тобто включати конкретні цілі, плани дій, бюджети та ресурси.	Розвиток кластерів здійснюється на основі діяльності кластерної спільноти (інституції)	Програми підтримки мають бути збалансованими й відповідати пріоритетам регіонального та секторального розвитку, й максимально інтегруватись в інші складові регіонального розвитку (промислового, смарт-спеціалізації тощо)

Реалізація напрямків

Інституціоналізація кластерного розвитку на рівні держави та регіону	Введення системи моніторингу та якості по розвитку кластерів	Створення та розвиток центру координації кластерів	Прискорення інтернаціоналізації та інтеграції в простір ЄС	Диверсифікація кластерів на різні, пріоритетні галузі економіки
--	--	--	--	---

Рис. 7. Сучасні принципи та пріоритетні напрямки розвитку кластерного руху в Україні (побудовано за даними [10, с. 54-57; 13, с. 10])

Таблиця 1. Класифікація проблем розвитку кластерів в Україні

Група	Характеристика
Військово-політичні	Існування та розвиток кластерів відбувається в умовах повномасштабної війни з російською федерацією (нестабільна політична ситуація), нищення економічного, фінансового, енергетичного потенціалу України, інфраструктури, логістичних систем, корупція в органах державної та місцевої влади тощо.
Інституціонально-інституційні	Недосконала законодавча та нормативно-правова база; відсутність державних і регіональних програм та стратегій розвитку кластерів; на національному рівні не існує централізованого обліку кластерів; відсутність узгоджених і діючих політик національного рівня, а також відповідальних національних органів тощо.
Інвестиційні	Недостатній обсяг прямих інвестицій; неефективна реалізація механізму державно-приватного партнерства; обмеженість інструментів для приватного інвестування в об'єкти інфраструктури.
Інноваційні	Недостатньо ефективного здійснення інноваційної діяльності та застосування інноваційних технологій у сферах економічної діяльності; відсутність інновацій при дуже низькому рівні витрат на НДДКР
Екологічні	Погіршення екологічного стану регіону; недостатнє застосування концепції циркулярної економіки в різних сферах економічної діяльності.
Інформаційні	Недостатнє використання інформаційно-комунікаційних технологій та інструментів цифрової економіки
Інфраструктурні	Значні порушення існуючих об'єктів транспортної інфраструктури; обмежені інфраструктурні можливості
Логістичні	Недостатньо ефективна організація логістичних процесів; зниження рівня логістичного обслуговування та якості наданих послуг; зменшення обсягів вантажоперевезень різними видами транспорту
Економічні	Обмеженість і вибірковість у доступі до ресурсів і їх спільного використання; монополізація окремих ринків і галузей; зниження продуктивності за рахунок високого ступеня зносу основних засобів (наприклад на цілому ряді підприємств «традиційних галузей» ступінь зносу сягає 90%.)
Соціально-освітні	Кадровий «голод» і відсутність кваліфікованого персоналу (передусім спричинений руйнуванням системи підготовки кадрів відповідної кваліфікації через відсутність належного фінансування та зменшення запитів з боку потенційних здобувачів); невідповідність освітніх та дослідницьких програм ЗВО сучасним запитам щодо формування та розвитку економічних кластерів тощо

Складено за даними [10, с. 43-45; 15, с. 8-9; 16, с. 62-63] і доповнено

Висновки. В умовах суттєвих поточних викликів, що пов'язані з війною та майбутньому післявоєнному відновленні України важливим є консолідація суспільства в напрямі розвитку бізнес-спільнот. Подальший розвиток економічних кластерів, впровадження кластерного підходу в економіці України є нагальними процесами, які сприяють відродженню українського виробництва, зруйнованої інфраструктури, логістичних мереж, національної енергетичної системи тощо, а також підвищують ефективність розвитку регіональних інноваційних екосистем, створюють умови для досягнення високого рівня конкурентоспроможності, мобілізації трудових та інших ресурсів необхідних для сталого розвитку української економіки.

На основі узагальнюючого підходу визначено основні риси сучасного економічного кластера (група підприємств, територіальна концентрація, спеціалізований орган управління, організації кластерної інфраструктури, коопераційні відносини, «м'які» конкурентні відносини, спільні інноваційні та інвестиційні проекти, синергетичний ефект) та здійснено їх характеристику на прикладі Запорізького кластеру «ІАМ».

Дослідивши сучасні проблеми розвитку економічних кластерів в Україні вбачаємо, що невідкладно потрібно здійснити наступні заходи (які суттєво стимулюють та активізують кластерний рух у найважчий сучасний період існування української держави) на макрорівні:

- удосконалити нормативно-правове забезпечення діяльності кластерів в Україні. Необхідно розробити та прийняти Закон України «Про кластери», тобто Закон спеціальної дії, який би безпосередньо врегулював питання пов'язані з формуванням і розвитком

кластерів в Україні, а також внести зміни до статті 120 Господарського Кодексу України з метою визначення економічного кластеру як ще однієї організаційно-правової форми об'єднання підприємств;

- впровадити Національну стратегію розвитку кластерного руху в Україні, на основі якої повинні впроваджуватися державні та регіональні кластерні програми. Такий кластерний підхід до розвитку економіки використовується у багатьох країнах світу, в тому числі і в країнах сусідах України, які є членами Європейського Союзу (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія);

- удосконалити та стандартизувати методики щодо виявлення, аналізу, моніторингу і прогнозування розвитку економічних кластерів, а також економіко-математичний інструментарій дослідження кластерів тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Шипоша В., Трушкіна Н., Уткін В. Сутнісна характеристика кластерних структур промислових регіонів у національному господарстві України. *Věda a perspektivy*. 2022. № 9(16). С. 79-99.

2. Карпенко А., Гурбик Ю., Карпенко Н. Генезис кластерної теорії в економічній науці. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2021. Вип. 26. С. 4-16.

3. Porter M. E. The competitive advantage of nations. Kindle Edition : Free Press 1998. 896 p.

4. Запорізький кластер «ІАМ». URL: <https://www.iamcluster.zp.ua> (дата звернення 10.05.2023).

5. Porter M. E. On Competition. Boston: Harvard Business School Press.1998. 485 p.

6. Ковальчук В.А. Сутність поняття кластерного механізму. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 3 (33). С. 202-206.

7. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17?find=1&text=кластерів#Text> (дата звернення: 11.05.2023).

8. Господарський кодекс України від 16.01.2003. № 436-IV/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 11.05.2023).

9. Самборський О. В., Гласов П. В. Сучасна кластерна політика України: проблеми та перспективи. *Агросвіт*. 2021. № 11. С. 57-64.

10. Проєкт національної програми кластерного розвитку до 2027 // Український кластерний альянс. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-nacjonalnoyi-programy-klasterного-rozvytku-do-2027/#> (дата звернення: 04.05.2023).

11. Karpenko A. V., Sevast'yanov R. V. Development trends of the cluster movement in the economy of Ukraine. *Економічний вісник державного вищого навчального закладу "Український державний хіміко-технологічний університет"*. 2022. № 2. С. 144-157.

12. Rosenfeld S.A. Industrial-strength strategies: regional business clusters and public policy. Washington: The Aspen Institute Community Strategies Group. 1995.150 p.

13. Програма Експорту – Інтернаціоналізації для промислових та хайтек секторів. Український кластерний альянс. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/programa-eksportu-internacionalizacii/> (дата звернення: 05.05.2023).

14. Гудзь М.В. Проблеми та перспективи розвитку регіональних кластерів в Україні. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4231> (дата звернення: 12.05.2023).

15. Амоша О. І., Трушкіна Н. В., Шипоша В. А. Механізм формування та управління розвитком бізнес-інтегрованих структур у східних регіонах України. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 3(65). С. 4-23.

16. Задоя О. А. Кластеризація: проблеми поєднання європейського досвіду з українськими реаліями. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2020. № 1 (28). С.59-67.

17. Інструменти промоції Індустрії 4.0 – базовий цикл для регіонів. Український кластерний альянс. URL: <https://www.clusters.org.ua/klasterni-politiki-ta-programi/instrumenti-promocii-industrii-4-0/> (дата звернення: 13.05.2023).

REFERENCES

1. Shyposha V., Trushkina N., Utkin V. (2022). Sutnisna kharakterystyka klasternykh struktur promyslovykh rehioniv u natsionalnomu hospodarstvi Ukrainy [Essential characteristics of cluster structures of industrial regions in the national economy of Ukraine]. *Věda a perspektivy*. № 9(16). S. 79-99. (in Ukrainian)

2. Karpenko A., Hurbyk Yu., Karpenko N. (2021). Henezys klasternoi teorii v ekonomichnii nautsi [Genesis of cluster theory in economic science]. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*. Vyp. 26. S. 4-16. (in Ukrainian)

3. Porter M. E. (1998). The competitive advantage of nations. Kindle Edition : Free Press. 896 p. (in English)

4. Zaporizkyi klaster «IAM» [Zaporizhzhia Cluster “EAM”]. URL: <https://www.iamcluster.zp.ua> (data zvernennia 10.05.2023).

5. Porter M. E. (1998). On Competition. Boston: Harvard Business School Press. 485 p. (in English)

6. Kovalchuk V. A. (2013). Sutnist poniattia klasternoho mekhanizmu [The essence of the concept of cluster mechanism]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*. № 3 (33). S. 202-206. (in Ukrainian)

7. Pro zainiatist naseleння: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5067-VI / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17?find=1&text=klasteriv#Text> (data zvernennia: 11.05.2023).

8. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003. № 436-IV/ Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (data zvernennia: 11.05.2023)

9. Samborskyi O. V., Hlasov P. V. (2021). Suchasna klasterna polityka Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Modern cluster policy of Ukraine: problems and prospects]. *Ahrosvit*. № 11. S. 57-64. (in Ukrainian)

10. Proiekt natsionalnoi prohramy klasternoho rozvytku do 2027. Ukrainyskyi klasternyi alians. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasternoho-rozvytku-do-2027/#> (data zvernennia: 04.05.2023).

11. Karpenko A. V., Sevastyanov R. V. (2022). Development trends of the cluster movement in the economy of Ukraine. *Ekonomichnyi visnyk derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu “Ukrainskyi derzhavnyi khimiko-tekhnologichnyi universytet”*. № 2. С. 144-157. (in English)

12. Rosenfeld S. A. (1995). Industrial-strength strategies: regional business clusters and public policy. Washington: The Aspen Institute Community Strategies Group. 150 p. (in English)

13. Prohrama Eksportu – Internatsionalizatsii dlia promyslovykh ta khaitek sektoriv // Ukrainyskyi klasternyi alians. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/programa-eksportu-internacionalizacii/> (data zvernennia: 05.05.2023).

14. Gudz M. V. (2015). Problemy ta perspektyvy rozvytku rehionalnykh klasteriv v Ukraini [Problems and prospects of development of regional clusters in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4231> (data zvernennia: 12.05.2023). (in Ukrainian)

15. Amosha O. I., Trushkina N. V., Shyposha V. A. (2021). Mekhanizm formuvannia ta upravlinnia rozvytkom biznes-intehrovanykh struktur u skhidnykh rehionakh Ukrainy [The mechanism of formation and management of the development of business integrated structures in the eastern regions of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*. № 3(65). S. 4-23. (in Ukrainian)

16. Zadoia O. A. (2020). Klasteryzatsiia: problemy poiednannia yevropeiskoho dosvidu z ukrainskymy realiiamy [Clustering: problems of combining European experience with Ukrainian realities]. *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*. № 1 (28). S. 59-67. (in Ukrainian)

17. Instrumenty promotsii Industrii 4.0 – bazovyi tsykl dlia rehioniv. Ukrainskyi klasternyi alians. URL: <https://www.clusters.org.ua/klasterni-politiki-ta-programi/instrumenti-promocii-industrii-4-0/> (data zvernennia: 13.05.2023).